

Herstelprogramma Biodiversiteit Fryslân

JAARPLAN 2024

INHOUDSOPGAVE

1. Ambitie	3
Agenda natuurinclusief.....	4
Verbinden, versterken, verbeteren	5
Monitoring.....	5
2. Organisatie: Natuurinclusief Fryslân	7
3. Doelen, resultaten en activiteiten 2024	8
Basis op orde.....	9
Kennis ontwikkelen	11
Kennis delen	12
Bewustwording en educatie.....	14
Verbindingen realiseren	16
Natuurinclusief werken.....	18
5. Bijlagen	
Bijlage 1: Achtergrond doorlopende leerlijn leefomgeving	
Bijlage 2: Programmalijnen doorlopende leerlijn leefomgeving	
Bijlage 3: Droom en ambitie doorlopende leerlijn leefomgeving	
Bijlage 4: Aanvulling bij thema kennis delen	

1. AMBITIE

Onze ambitie is een gezonde en rijke biodiversiteit*, waarvoor een goede basiskwaliteit natuur en landschap een voorwaarde is. Omdat dit in de [Visie Natuerlik Fryslân 2050](#) mooi is uitgewerkt gebruiken we die visie als basis. In 2030 streven we daarbij naar een stabilisering van de biodiversiteit in Fryslân en op de langere termijn (2050) naar een toename van biodiversiteit, omdat dit essentieel is voor een gezonde leefomgeving van alle bewoners van onze provincie.

Het Herstelprogramma Biodiversiteit Fryslân is een initiatief van alle overheden en natuur- en landschapsorganisaties in Fryslân. De basis daarvoor is de *Agenda Herstel Biodiversiteit Fryslân*, die tot stand is gekomen in overleg met een groot aantal organisaties, kennisinstellingen, ondernemers en bewoners. Met het formeel (laten) vaststellen van die Agenda Herstel Biodiversiteit Fryslân, hebben de provincie Fryslân, de Friese gemeenten, de terreinbeherende organisaties, Friese Milieu Federatie, IVN, Kening, Landschapsbeheer Friesland en Wetterskip Fryslân zich verbonden aan de uitvoering van die agenda.

Een gezonde en rijke biodiversiteit is essentieel – van levensbelang- voor alle inwoners van onze provincie. De diensten die biodiversiteit ons levert zijn waardevol en grotendeels onvervangbaar. Biodiversiteit is de basis van onze voedselvoorziening, het levert ons schoon water, schone lucht en het reguleert het klimaat. Biodiversiteit levert ons energie, materiaal en grondstoffen. En daarnaast levert het ons inspiratie, educatie, geluk, ontspanning en het verstevigt onze culturele identiteit. Het beschermen van biodiversiteit gaat veel verder dan alleen het beschermen van onze leefomgeving, biodiversiteit vormt ook de basis onder onze economie en maatschappij.

De oorzaken van de afname van biodiversiteit zijn divers. De aanpak voor herstel van biodiversiteit moet dat daarmee ook zijn. Het Herstelprogramma Biodiversiteit Fryslân richt zich op verbinden, versterken en verbeteren om een belangrijke bijdrage te leveren aan deze aanpak. Het herstelprogramma zorgt ervoor dat biodiversiteit hoog op de agenda komt bij alle organisaties, bewoners en bedrijven en op alle beleidsterreinen die een bijdrage kunnen leveren aan herstel. Daarnaast vergroten we de kennis en betrokkenheid en verbinden we via het programma wat er (al) wordt gedaan voor de biodiversiteit, waardoor waardevolle samenwerkingen ontstaan en actie voor herstel wordt aangejaagd. Het Herstelprogramma wil in Fryslân dus een plus realiseren op de bestaande aanpakken, werkwijzen en initiatieven. Hiervoor zijn vijf thema's benoemd. Dit jaarplan geeft per thema een uitwerking in doelen, resultaten en middelen voor 2024. We bouwen voort op de resultaten van 2022 en 2023. Hieronder lichten we drie elementen uit die komend jaar leidend zijn in het Herstelprogramma Biodiversiteit: 1) Koppeling met Agenda Natuurinclusief 2) Versterken, Verbinden en Verbeteren van initiatieven 3) Monitoring .

TERUGBLIK OP 2023

Bloeiende Successen | 2024 wordt het derde jaar van uitvoering van het Herstelprogramma. We bouwen voort aan de resultaten en de inzet van voorgaande jaren. Een aantal activiteiten uitgelicht:

- Succesvol bewustwordings- en kennisdelingsevenement BROED met meer dan 2000 bezoekers
- Kennisdelingsplatform Biodiversiteit.frl en Biodiversiteitsloket (digitaal en fysiek), met 27000 sessies in het eerste jaar.
- Biodivers inrichten van provinciaal steunpunt Donkerbroek.
- Bewustwordingscampagne 'wat zullen we nou beleven? Doel van de campagne: het bijdragen aan biodiversiteitsherstel door inwoners in eigen tuin. Bereik 124.000 Friese inwoners.
- Ontwikkeling van twee natuureducatieprogramma's door het Natuurmuseum Fryslân: interactieve touchscreentafel voor kinderen tussen de 4-12 jaar, app-applicatie voor kinderen en gezinnen om hen in aanraking te laten komen met de natuur in het Leeuwarderbos.
- Hackaton voor jongeren, de scholenchallenge 'Wij hebben de toekomst'. Alle technasiums scholen van Fryslân deden mee aan deze Noordelijke hackathon.
- Kennisproducten: webinar voor dierenartsen (uitspoeling dierengeneesmiddelen), nieuwe handleiding ecologisch slootbeheer en een Basisregister Kwetsbare, bedreigde en beschermde soorten in Fryslân.
- Ondersteunen van initiatieven voor groenblauwe landschapselementen door middel van uitdelen groenvouchers voor gemeentes en 42 hectare aan akkerranden Noordelijke Kleischil (Waadrâne – i.s.m. Regiodeals) en een Kwaliteitsgids Zuidoost Fryslân (LBF).
- Cursussen, bijeenkomsten en inspiratiesessie 's voor Friese overheden. Waaronder de themabijeenkomst Groene Schoolpleinen en de training Biodiversiteit in Praktijk.

KOPPELING AGENDA NATUURINCLUSIEF

2024 als overgangsjaar | Dit jaar wordt een overgangsjaar voor het Herstelprogramma, waarin het programma wordt herijkt voor een nieuwe periode. Er wordt in 2024 gekeken wat de focus zal zijn voor het programma in 2025 en verder. Hierbij wordt een programma Natuurinclusief Fryslân nader verkent, na aanleiding van de uitgesproken ambitie door de stuurgroep. Landelijk is er al een Agenda Natuurinclusief 2.0 gelanceerd, dat als kapstok kan fungeren. Doel van deze landelijke agenda is een natuurinclusieve samenleving in 2050. Deze Agenda definieert Natuurinclusief als volgende: *'de mate waarin maatschappelijke en economische activiteiten verweven zijn met de natuur en bewust ruimte voor biodiversiteit wordt gecreëerd'*. Dit houdt in dat bij elke fase van activiteiten- planvorming, beleid, besluitvorming en beheer – natuur meer centraal staat. Er wordt in de landelijke Agenda Natuurinclusief samengewerkt met verschillende domeinen: bouw, energie, financiële sector, gezondheid, infrastructuur, landbouw, onderwijs, vrijetijdseconomie, water, en bedrijventerreinen.

In het huidige jaarplan wordt qua activiteiten ook al verbinding gelegd met de domeinen van de landelijke Agenda Natuurinclusief: vergroenen van bedrijventerreinen, kennisdeling rond biociden/gewasbeschermingsmiddelen (gezondheid/water), doorlopende leerlijn leefomgeving (onderwijs). Daarnaast wordt cultuur, net als in de voorgaande jaren, gebruikt in het Jaarplan 2024. Ook wordt er ingezet op natuurinclusief handelen in de trainingen, provinciaal inkoop- en aanbestedingsbeleid en in de cursus bouwstenen voor biodiversiteit.

VERBINDEN, VERSTERKEN, VERBETEREN

Partnerprogramma | In heel Fryslân zijn verschillende organisaties bezig om de biodiversiteit te herstellen, vanuit verschillende invalshoeken en werkwijzen. Denk hierbij aan de diverse projecten van de FMF zoals de campagne “Wat zullen we nou beleven?”, hun initiatief om (nieuwe) gebiedsprocessen van advies te voorzien, gemeenten een ondersteuningsstructuur aan te bieden en hun project “Beammen foar Elkenien” samen met Landschapsbeheer Friesland. Denk ook aan de Landbouwadvisepool onder leiding van BoerenNatuur Fryslân (een samenwerking tussen Living Lab Fryslân en het Kollektieven Beried Fryslân) die boeren op het erf adviseert over natuurinclusieve landbouw, aan de vele boeren die zich inzetten voor biodiversiteit, alle vrijwilligers en scholen die met IVN en lokale NME centra natuureducatie verzorgen, tientallen lokale initiatieven die zich in hun dorp of wijk hard maken voor biodiversiteit, alle mensen die meewerken aan monitoring van onze Friese soorten, Kening die naast kennis en kunde ook cultuur inzet in de aanpak van het herstel van biodiversiteit, verschillende Friese gemeenten met lokale biodiversiteitsprogramma's, Wetterskip Fryslân die zich inzet voor ecologisch slootschonen, burgerinitiatieven zoals Land van Ons, en het Friese Natuurmuseum die jaarlijks duizenden bezoekers inspireert en leert over onze biodiversiteit. Overal in Fryslân zijn er mensen en organisaties die zich inzetten voor onze soortenrijkdom. Binnen haar mogelijkheden zet het Herstelprogramma zich in om deze initiatieven te verbinden, versterken en verbeteren.

MONITORING

Het meten van biodiversiteit | Bijna nergens ter wereld worden zoveel tellingen en onderzoeken van soorten gedaan als in Nederland. Voor veel soortgroepen zijn er landelijke organisaties die standaard methodes ontwikkelen en monitoringsmeetnetten beheren. Vaak voeren vrijwilligers de tellingen uit. In Fryslân zijn dat er honderden. Al deze informatie geeft een goed beeld van het voorkomen en de verspreiding van soorten, maar er is geen uniforme meting van biodiversiteit in het algemeen. Hier gaan we mee aan de slag, want: wat zeggen deze metingen en hoe maken we de meeste impact met onze acties?

Wat betekent dit voor het herstelprogramma? | In het thema Basis op Orde wordt ingezet op het project monitoring. In samenwerking met verschillende partijen wordt een project gestart met het doel om alle beschikbare informatie op een duidelijke en toegankelijk manier te presenteren.

Het Herstelprogramma is bedoeld als een plus op bestaande inzet. Voortgang van het programma kan daardoor niet één op één vertaald worden naar toe- of afname van biodiversiteit. De impact van het programma wordt dus gemonitord op resultaatniveau van de thema's en niet op ambitieniveau. De voortgang van deze resultaten in 2024 wordt gemonitord op tijd, kwaliteit en geld.

* WAT VERSTAAN WE ONDER BIODIVERSITEIT?

Onder biodiversiteit verstaan we de enorme verscheidenheid aan levensvormen. Alle soorten planten, dieren en micro-organismen en de genetische variatie daarbinnen. Zowel onder als boven het maaiveld, in het water en op het land. Inclusief hun onderlinge relaties.

Landschappen en leefgebieden | In Fryslân hebben we verschillende landschappen met specifieke kenmerken. De dieren en planten die daar voorkomen hebben zich daaraan aangepast. Denk aan de Wadden of het Veenlandschap. Binnen een landschap kun je verschillende leefgebieden onderscheiden. Denk aan een bos of een dorp. Overal leven soorten die zich hebben aangepast aan hun leefomgeving.

Algemene versus bedreigde soorten | Algemene soorten hebben een grote verspreiding en het gaat vaak redelijk goed met ze. Terwijl de kwetsbare en bedreigde soorten juist hoge eisen stellen aan hun leefomgeving en veel minder voorkomen in aantallen en verspreiding. Een Rode lijst is een overzicht van zeldzame soorten en/of soorten die in aantallen afnemen. De lijsten worden periodiek vastgesteld door de Minister van LNV. Die stimuleert dat er onderzoek, beschermings- en beheermaatregelen worden uitgevoerd. Rode lijsten hebben geen juridische status. In 2018 werd een eerste analyse gedaan van Rode Lijst-soorten die in Fryslân voorkomen ('Soorten van Fries belang'). Met deze soorten zou het geleidelijk beter moeten gaan. In 2023 werd de analyse opnieuw uitgevoerd met als resultaat dat er momenteel 1440 kwetsbare, bedreigde en beschermde soorten (uit 18 soortgroepen) in Fryslân voorkomen, waarvan 526 een sterke binding hebben met Fryslân.

2. ORGANISATIE: NATUURINCLUSIEF FRYSLÂN

Het Herstelprogramma Biodiversiteit Fryslân is in 2021 gestart nadat de samenwerkende Friese overheden en Friese natuur- en landschapsorganisaties de Agenda Herstel Biodiversiteit (hierna te noemen Agenda) presenteerden in een [Webinar Biodiversiteit Fryslân](#). Deze samenwerkingspartners hebben in deze gezamenlijke Agenda Herstel Biodiversiteit afgesproken:

- a. Zich in te spannen voor het organiseren van de benodigde inzet van menskracht en middelen;
- b. Actief deel te nemen aan de samenwerking voor de uitvoering met alle betrokken partijen
- c. En daarvoor een vaste contactpersoon aan te wijzen.

Voor de uitvoering is in 2024 een [Programmateam Biodiversiteit](#) samengesteld onder leiding van de provincie Fryslân en in samenwerking met Kening, IVN en gemeente Leeuwarden. Voor de uitvoering wordt verbinding gezocht met de Groene Organisaties en Wetterskip Frylân. De voortgang van het programma wordt twee keer per jaar besproken met de Stuurgroep Herstelprogramma Biodiversiteit, met daarin bestuurders van provincie, Wetterskip, gemeenten Leeuwarden en Ooststellingwerf, Kening, IVN, FMF, Van Hall Larenstein en het (Agrarische) Kollektivenberied Fryslân.

Hoewel de financiering tot en met 2024 is gedekt middels een *tijdelijke* bijdrage van de provincie Fryslân is het de ambitie van samenwerkende partijen om ook na 2024 gezamenlijk te werken aan een langjarig herstel van de biodiversiteit. Hiervoor zal uiteraard ook vanaf 2025 financiering nodig zijn. De stuurgroep heeft daarbij de ambitie en *voorkeur* uitgesproken om in 2024 te kijken naar een mogelijk gezamenlijk en door partijen gezamenlijk gefinancierd programma Natuurinclusief Fryslân vanaf 2025. Afwijking van de huidige Agenda Herstel Biodiversiteit wordt voorgelegd aan PS. De insteek is dat naast de provincie ook de andere Friese overheden, groene organisaties en andere partijen/instanties in menskracht en middelen bijdragen aan een mogelijk nieuw programma Natuurinclusief Fryslân. De mogelijkheden en kansen van andere externe financieringsbronnen worden gezamenlijk verkend zoals fondsen, het Rijk via FPLG of Europa. Dit jaar gebruiken we om de inhoud en een bijpassende financiering vorm te geven. Daarbij wordt ook gekeken naar een structuur met iconoprojecten en living labs, zodat er mogelijkheden ontstaan om project- en programmasubsidies te verwerven.

In 2024 neemt de provincie Fryslân nog een substantieel deel van de financiering van het programma voor haar rekening. De in dit jaarplan 2024 beschreven werkzaamheden zijn daarmee, onder voorbehoud van goedkeuring door Gedeputeerde Staten, gedekt. De resultaten die horen bij de huidige werkwijze zijn beschreven in hoofdstuk 3. Dit is grotendeels een afronding van de werkwijze zoals die ook in 2022 en 2023 verliep. Het trekkerschap van thema Verbindingen Realiseren is momenteel nog vacant.

3. DOELEN, RESULTATEN EN ACTIVITEITEN 2024

De activiteiten vinden plaats binnen zes thema's. In dit hoofdstuk wordt per thema beschreven welke activiteiten voor 2024 op de planning staan.

Thema	Subdoel (met <u>doelgroep</u> onderstreept)
Basis op orde	Biodiversiteit en de ambities van het Herstelprogramma staan bij <u>alle relevante opgaven en teams binnen het provinciehuis</u> hoog op de agenda en worden duurzaam behartigd.
Kennis ontwikkelen	Het stimuleren van kennisontwikkeling die nog ontbreekt om de ambitie voor herstel van biodiversiteit te realiseren, zowel vraag- als visie gestuurd, <u>door kennispartners binnen en buiten Fryslân.</u>
Kennis delen	Vergroten van kennis, kunde en handelingsperspectief van <u>de actiebereide zoeker</u> , als hefboom voor het bereiken van de ambitie van het Herstelprogramma. Dienstbaarheid in kennisdeling voor partners en doelgroepen van de andere thema's
Bewustwording/educatie	Vergroten van kennis en bewustwording ten aanzien van biodiversiteit en het stimuleren van draagvlak en participatie met betrekking tot de doelstellingen van het Herstelprogramma bij de inwoners van Fryslân. We richten ons bij dit thema <u>op alle inwoners, van jong tot oud, en met name op inwoners die nog niet heel veel weten van biodiversiteit of die zich hier nog niet actief mee bezighouden.</u>
Verbindingen realiseren	Het realiseren van een meer robuust en continue (groenblauw) netwerk in Fryslân dat het leefgebied voor soorten vergroot en gebieden met elkaar verbindt, door in te zetten op <u>samenwerkingen tussen organisaties, programma's en (gebiedsprocessen).</u>
Natuurinclusief werken	Het bevorderen van een natuurinclusief werken bij <u>alle Friese overheden</u> zodat die (beter kunnen) bijdragen aan de gezamenlijk ambitie Herstelprogramma biodiversiteit.

BASIS OP ORDE

Subdoel | Biodiversiteit en de ambities van het Herstelprogramma staan bij alle relevante opgaven en teams binnen het provinciehuis hoog op de agenda en worden duurzaam behartigd.

Visie op het thema | In het thema Basis op Orde kunnen de termen biodiversiteit en natuurinclusief vaak worden uitgewisseld. De thematrekker zet ten eerste doorlopend in op het duurzaam behartigen van biodiversiteit bij alle relevante provinciale opgaven en teams. Denk bijvoorbeeld aan het Veenweideprogramma, FPLG, Programma afbouw gewasbeschermingsmiddelen- en biocidengebruik en de teams landbouw, wonen, natuurbeheer, soortenbeleid, water & bodem. Daarbij wordt altijd gezocht naar (versterking van) de samenhang tussen de onderwerpen en het benutten van koppelkansen, met als doel integraler en resultaatgerichter te werken (en dus meer impact voor biodiversiteitsherstel).

Tweede ambitie is dat de provincie zelf zoveel mogelijk zelf het goede voorbeeld geeft. Hiervoor zijn voor 2024 ambities (resultaten) geformuleerd die in onderstaande tabel staan. Vooropgesteld: deze ambities kunnen alleen in nauwe samenwerking – en dus met draagvlak en medewerking van genoemde collega-teams worden gerealiseerd.

Ten eerste het provinciale inkoopbeleid. We onderzoeken de mogelijkheden om dit verder te vergroenen; gewasbeschermingsmiddelen- en biocidengebruik af te bouwen en natuur- en biodiversiteit te versterken. Collega's die hier vaak mee te maken hebben zal een training worden aangeboden, in samenwerking met de thematrekker natuurinclusief werken.

Ook is het de intentie om de samenwerking met Provinciale Waterstaat verder te versterken. Samen met PW onderzoeken we de mogelijkheid om een Provinciale uitwerking van het Ambitieweb te ontwikkelen; dit is een hulpmiddel voor het gestructureerd vastleggen en vasthouden van groene- en duurzaamheidsambities gedurende een project. Naast draagvlak en medewerking vanuit PW is hiervoor ook nog een opdracht van het provinciale bestuur nodig. Daarnaast willen we samen met PW zoveel mogelijk provinciale steunpuntlocaties biodivers inrichten en beheren, zodat deze een voorbeeld kunnen zijn voor het vergroenen van de Friese bedrijventerreinen (een ambitie uit het bestuursakkoord). In 2023 is hier in Donkerbroek al een start gemaakt en dit moet een vervolg krijgen .

Thematrekker neemt deel aan de provinciale werkgroep bodem, die een adviserende rol heeft bij de ontwikkeling van het provinciale bodembeleid. Deze werkgroep draagt o.a. zorg voor het aspect bodembiodiversiteit. Hiermee wordt ook een bijdrage geleverd aan het thema kennisontwikkeling.

Aan Van Hall Larenstein is opdracht verstrekt om het Friese Insectennetwerk (FIN) up to date te houden. Hier geven we vanaf 2024 nader invulling aan. Doordat studenten hierbij worden ingeschakeld draagt dit bij aan de doorlopende leerlijn, zoals gepresenteerd bij het thema bewustwording en educatie. Er wordt hiervoor een begeleidingsgroep ingesteld en het eindresultaat komt beschikbaar op het platform biodiversiteit.frl.

Tot slot is er een grote vraag om informatie over de (Friese) biodiversiteit, bijvoorbeeld vanuit het provinciale bestuur en de Friese Mienskip; hoe gaat het met de Friese biodiversiteit en welke impact heeft het herstelprogramma? Thematrekker werkt samen met de teams monitoring en soortenbeleid aan de presentatie van biodiversiteitsresultaten en het daarbij horende verhaal. Uit het kader op pagina 3 'Wat verstaan we onder biodiversiteit' wordt duidelijk dat dit verhaal bestaat uit vele puzzelstukjes en dat het erg belangrijk is dat resultaten goed worden uitgelegd en geduid. Vanzelfsprekend wordt ook het platform biodiversiteit.frl hiervoor benut.

Resultaat 2024 Thema Basis op Orde	Uiterlijk gereed
Thematrekker & Coördinatie	Hele jaar
Communicatiebijdrage overkoepelend	Hele jaar
Inkoop- en aanbestedingsbeleid provincie Bij het provinciale inkoop- en aanbestedingsbeleid wordt rekening gehouden met de effecten van provinciale opdrachten op natuur en biodiversiteit. Natuurinclusief werken wordt de norm. Provinciale ambtenaren die opdrachten verstrekken worden in de gelegenheid gesteld deel te nemen aan een cursus natuurinclusief werken.	31-12-2025
Ambitieweb Provinciale Waterstaat De samenwerking met PW wordt verder versterkt. Duurzaam GWW (Grond- Water- en Wegenbouwprojecten) wordt de standaard bij PW. Onderzocht wordt of een Provinciaal ambitieweb hierbij kan helpen.	31-12-2025
Biodivers inrichten en beheer steunpuntlocaties Zoveel mogelijk provinciale steunpuntlocaties zijn eind 2024 biodivers ingericht en worden duurzaam en natuurinclusief beheerd. Plannen voor de resterende locaties zijn in ontwikkeling. PW heeft een voorbeeldfunctie bij het vergroenen van de Friese bedrijventerreinen.	31-12-2024
Presentatie Resultaten Onderzoek en monitoring Biodiversiteit Het presenteren, toegankelijk maken en delen van de verschillende monitorings- en onderzoeksresultaten, als onderdeel van het complexe verhaal over biodiversiteit. Het platform biodiversiteit.frl wordt hiervoor zo goed mogelijk benut.	31-12-2025
In het provinciale bodembeleid is ook aandacht voor de kwaliteit en het zo nodig verbeteren van de bodembiodiversiteit.	pm
Het Friese Insecten Netwerk (FIN) wordt geupdatet, publieksvriendelijk gemaakt en beschikbaar gesteld op www.biodiversiteit.frl	pm

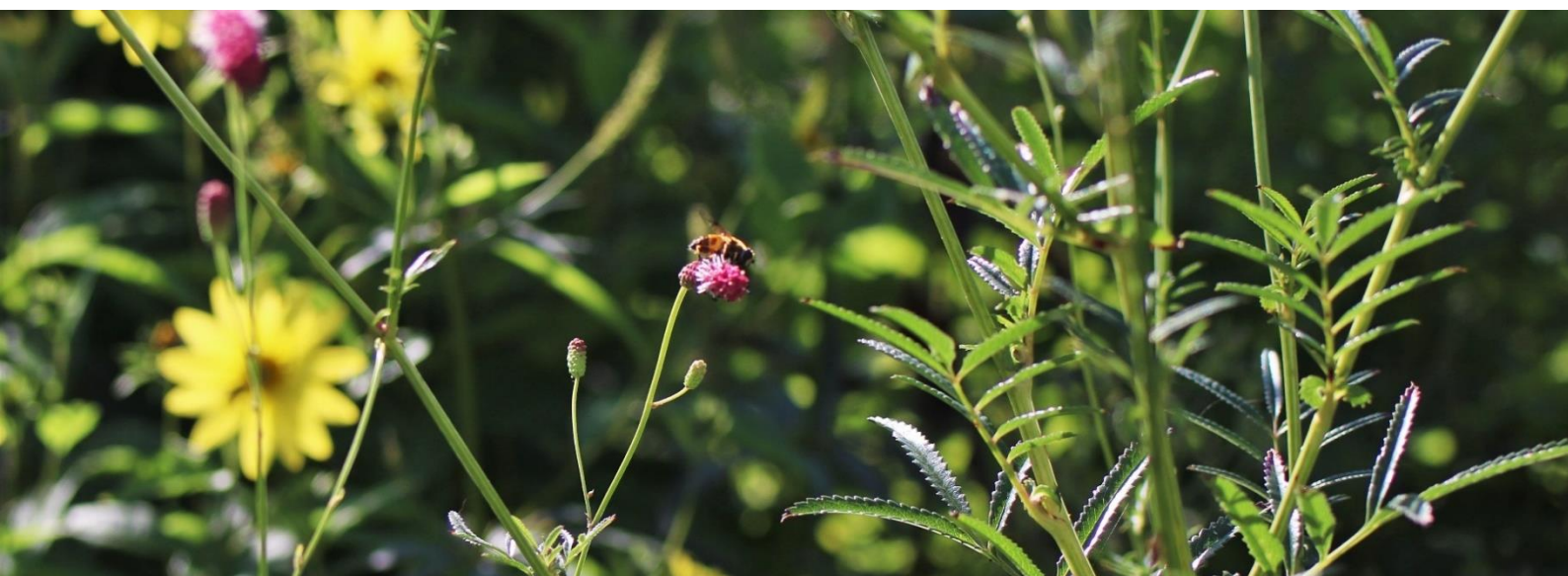
KENNIS ONTWIKKELLEN

Subdoel | Het stimuleren van kennisontwikkeling die nog ontbreekt om de ambitie voor herstel van biodiversiteit te realiseren, zowel vraag- als visie gestuurd, door kennispartners binnen en buiten Fryslân.

Visie op het thema | Op basis van onze eigen evaluatie, noodzaak en werkwijze, denken wij een efficiëntie slag te kunnen maken door het thema Kennis Ontwikkelen op een andere manier te organiseren. Het borgen van het belang om kennis te blijven ontwikkelen voor de lange termijn staat daarbij voorop. Werkwijze kan zijn om de ingezette koers van een aantal concrete activiteiten onder te brengen v.a. 1-1-2024 bij de volgende thema's: Kennis Delen, Basis op Orde en Educatie en Bewustwording. Citizen science is één van de thema's binnen bewustwording en educatie.

Focus van afgelopen jaar ging uit naar de onderwerpen 'gewasbeschermingsmiddelen & biociden' en 'bodem'. Voor bodem is een handreiking biotopen voor soorten van Fries belang en een werkgroep 'bodem' opgestart. Deze werkgroep zal vervolgd worden en advies geven in het ontwikkelen van provinciaal bodembeleid. Voor biociden is een aanvullend onderzoek gedaan door Centrum van Landbouw en Milieu (CLM) naar verspreidingsroutes naar diergeneesmiddelen. Deze resultaten zijn eind dit jaar toegepast naar praktijk door een bijscholing van dierenartsen middels een webinar. In 2024 zal er een bewustwordingscampagne 'Wat zullen we nou beleven?!' over biociden worden gelanceerd. De voorbereidingen voor de campagne zijn al in 2023 gestart. Ondertussen loopt ook het initiatiefvoorstel over gewasbeschermingsmiddelen en biociden: met bijbehorende inzet van capaciteit en middelen.

Resultaat 2024 Thema Kennis Ontwikkelen	Uiterlijk gereed
Thematrekker & Coördinatie	Hele jaar
Communicatiebijdrage overkoepelend	Hele jaar

KENNIS DELEN

Subdoel | Vergroten van kennis, kunde en handelingsperspectief van de actiebereide zoeker, als hefboom voor het bereiken van de ambitie van het Herstelprogramma. Dienstbaarheid in kennisdeling voor partners en doelgroepen van de andere thema's.

Visie op het thema | Om natuurinclusief te leven en werken is handelingsperspectief nodig. Dit thema richt zich met name op initiatieven van individuen en groepen uit de maatschappij die zich in willen zetten voor het herstel van biodiversiteit in Fryslân. Initiatieven die stappen willen zetten, maar nog niet weten hoe.

Wij faciliteren domeinoverstijgende kennisdeling via verscheidene biodiversiteitsactiviteiten die een breed publiek aantrekken en via een gezamenlijke ontwerpplek. De Friese landschappen en soorten vormen de basis: we leren initiatiefnemers binnen hun omgeving effectieve stappen te zetten in biodiversiteitsversterking en in een andere manier van consumeren, met brede welvaart als uitgangspunt. Als onderlegger gebruiken we de visies Natuerlik Fryslân 2050 en Mei it Ferline Foarút. We verbinden ons met een grote groep partners om het effect van onze projecten te vergroten en maken het aanbod van alle partners (kennis en activiteiten) bekend bij een groot publiek. We zetten in op interventies die zowel hoofd, hart als handen bereiken. Door financiële ondersteuning van overheden en fondsen kunnen we de activiteiten laagdrempelig aanbieden, waardoor iedereen mee kan doen. Voor meer informatie over het thema en behaalde resultaten zie bijlage 4.

Resultaat 2024 Thema Kennis Delen	Uiterlijk gereed
Thematrekker & Coördinatie	Hele jaar
Communicatie	Hele jaar
<p>Biodiverse regio 2024 We verkiezen een biodiverse regio van het jaar waar we ons een jaar lang mee verbinden. Gedurende dit jaar organiseren we met vele partners op verschillende momenten kennisdelingsactiviteiten onder de naam BROED. Deze activiteiten zijn bestemd voor deelnemers uit heel Fryslân. We jagen inspirerende en opschaalbare biodiversiteitsinitiatieven (icoonprojecten) aan in de regio. De ontwerpplek Atelier Natuerlik Fryslân landt in de regio, waar het biodiversiteitsloket periodiek geopend zal zijn.</p>	31-12-2024
<p>Platform Biodiversiteit.frl Platform voor het delen van kennis, nieuws en activiteiten rondom het versterken van biodiversiteit. Een doorlopende campagne en verstevigen van de redactie moeten resulteren in 10% meer jaarlijkse sessies. Via het online loket kunnen vragen worden gesteld.</p>	31-12-2024
<p>Cursus Bouwstenen voor Biodiversiteit Organiseren van een cursus voor biodiversiteitsinitiatieven verspreid door de provincie om kwalitatieve biodiversiteitsprojecten te realiseren. Ieder initiatief krijg expert toegewezen, die op maat gemaakt advies geeft. We werven fondsen voor een aanmoedingsbijdrage waarmee deelnemers kans maken om hun plan te realiseren. In samenwerking met o.a. het Iepen Mienskipsfûns.</p>	31-12-2024

BEWUSTWORDING EN EDUCATIE

Subdoel | Vergroten van kennis en bewustwording ten aanzien van biodiversiteit en het stimuleren van draagvlak en participatie met betrekking tot de doelstellingen van het Herstelprogramma bij de inwoners van Fryslân. We richten ons bij dit thema op alle inwoners, van jong tot oud, en met name op inwoners die nog niet heel veel weten van biodiversiteit of die zich hier nog niet actief mee bezighouden.

Visie op het thema | Voor het thema Bewustwording & Educatie ontwikkelen wij een **doorlopende leerlijn Leefomgeving** om bewustwording, begrip en actie met betrekking tot biodiversiteit te bevorderen (Lees voor meer achtergrondinformatie bijlage 1). Binnen het onderwijs wordt vaak gesproken over het concept 'doorlopende leerlijn' om de verschillende fases van het onderwijs op elkaar aan te sluiten. Dit houdt in dat leerlingen (primair- en voortgezet onderwijs) en studenten (beroepsonderwijs) en de categorie 25+, hun kennis en vaardigheden stap voor stap kunnen opbouwen en ontwikkelen door hun gehele schoolcarrière heen. Dit heeft ook impact op persoonlijke groei, professionele ontwikkeling en maatschappelijke betrokkenheid.

Binnen de doorlopende leerlijn Leefomgeving is gekozen voor drie programmalijnen die elk hun specifiek thema hebben, maar tegelijkertijd onderling samenhangend zijn: 1) Fryske landschappen en soorten, 2) Fryske natuur in de buurt, 3) Citizen Science. Voor citizen science wordt samenwerking met VHL gezocht voor vraagstukken en Europese subsidies en aanvragen (zie o.a. ook activiteit Duurzame Leefomgeving – Jouw Toekomst, Jouw Keuzes). Voor het opbouwen van de doorlopende leerlijn gebruiken wij de visie van Natuurlijk Fryslân 2050 als basis. (Lees voor meer informatie bijlage 2)). Bijlage 3 gaat over dromen en ambities - Het legt in het kort uit waar we in 2024 aan gaan werken en wat onze dromen en ambities zijn voor de toekomst.

De doorlopende leerlijn is één van de verbindende factoren tussen de verschillende thema's. In bijna alle thema's komen resultaten voort die onderdeel uitmaken van de leerlijn. Door deze toe te voegen aan de leerlijn wordt in één oogopslag duidelijk welke activiteiten en resultaten we voor de verschillende doelgroepen aanbieden. Denk aan de themabijeenkomsten en trainingen die vanuit thema Natuurinclusief werken voor ambtenaren worden georganiseerd. Of de cursus Bouwstenen van Biodiversiteit voor de actiebereide zoeker door de thematrekker Kennis delen. Verder is er de samenwerking met de thematrekker Basis op orde met betrekking tot het Friese Insecten Netwerk.

Bewustwording en educatie is binnen de verschillende thema's het centrale element. De krachten tussen de verschillende thema's worden gebundeld om een bredere impact te creëren. Ook het Platform Biodiversiteit.frl wordt binnen thema Bewustwording & Educatie ingezet om kennis, nieuws en activiteiten te delen.

De resultaten van het herstelprogramma zijn gelinkt aan de productbegroting en activiteitenplan 2024 van IVN. Het benutten en genereren van koppelkansen is een krachtige strategie om de impact en het bereik van initiatieven te vergroten. Het budget vanuit het herstelprogramma zet een plus op deze resultaten. Daarnaast gaan wij in 2024 inzetten op het aanvragen van fondsen, gemeentens werven voor deelname aan Gezonde buurt projecten en Europese subsidies aanvragen zoals Erasmus+ en Interreg. Zo kan IVN mogelijk een duurzame basis voor financiering opbouwen en tegelijkertijd de impact en het bereik van de programma's voor de verschillende doelgroepen vergroten.

Resultaat 2024 Thema Bewustwording & Educatie	Uiterlijk klaar
Thematrekker & Coördinatie	Hele jaar
Ondersteuning (officemanager IVN)	Hele jaar
Communicatiebijdrage overkoepelend	Hele jaar
<p>Doorlopende leerlijn Leefomgeving Opzetten van opzetten van een doorlopende leerlijn Leefomgeving voor verschillende doelgroepen. Bevat de volgende onderdelen: doelgroepenanalyse, curriculumontwikkeling, programma's en leermiddelen, evaluatie en monitoring. De doorlopende leerlijn wordt ontwikkeld met kennispartners uit het onderwijs (po, vo en bo), NME-centra's en de partijen die zich formeel hebben vastgelegd en verbonden zijn met de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân.</p>	31-12-2024
<p>Ontdek je leefomgeving: Een avontuurlijke reis We ontwikkelen minimaal twee educatieve programma's voor kinderen gericht op de doorlopende leerlijn Leefomgeving. Deze worden ontwikkeld door en beschikbaar gesteld voor alle partijen binnen het netwerk van Natuur- en Milieueducatie Fryslân. De bijdrage vanuit het Herstelprogramma is een plus op de programma's.</p>	31-12-2024
<p>Duurzame Leefomgeving – Jouw Toekomst, Jouw Keuzes! We betrekken jongeren meer bij de Fryske Leefomgeving door het aanbieden van maatschappelijke vraagstukken uit de praktijk. We sluiten hierbij aan bij bestaande methodieken zoals Jongeren Advies Bureau (IVN), Onderzoek & Ontwerpen (Technasium), Leren voor Duurzame Ontwikkeling (Aeres), Living Labs (Van Hall Larenstein) en Real-live vraagstukken (NHL Stenden). In 2024 hebben minstens 10 onderwijsinstellingen in Fryslân deelgenomen aan een programma of activiteit Duurzame Leefomgeving – Jouw Toekomst, Jouw Keuzes!</p>	31-12-2024
<p>Training en expeditie: Expeditie Nieuwe Gezichten We organiseren een expeditie (fysieke bijeenkomsten) die gericht is op deskundigheidsbevordering voor het werven van nieuwe leden en vrijwilligers, om de betrokkenheid van jongere generaties bij natuur- en landschapsorganisaties te vergroten. De training en expeditie sluit aan bij Actieplan Groene Vrijwilligers, een samenwerkingsverband tussen alle groene organisaties in Fryslân.</p>	31-12-2024
<p>Natuur & Gezonde buurt-projecten Inwoners, van jong tot oud, denken vanaf het begin af mee wat er beter kan in de buurt op het gebied van natuur, spelen, bewegen en ontmoeten. Vanuit het herstelprogramma zetten we een plus op het project door extra mogelijkheden te bieden voor het vergroenen van één buurt. We werken hierbij samen met een gemeente.</p>	31-12-2024

VERBINDINGEN REALISEREN

Subdoel | Het realiseren van een meer robuust en continue (groenblauw) netwerk in Fryslân dat het leefgebied voor soorten vergroot en gebieden met elkaar verbindt, door in te zetten op samenwerkingen tussen organisaties, programma's en (gebieds)processen).

Visie op de aanpak | Om samen een verschil te kunnen maken voor de biodiversiteit, zijn verbindingen van groot belang. Naast inzetten op de groene en blauwe verbindingen, is de kracht van samenwerken ook iets waar in 2024 meer op ingezet gaat worden. Een goede onderlinge afstemming en aansluiting moet ervoor zorgen dat tijd en middelen zo effectief mogelijk worden ingezet. Samen sterk inzetten op het realiseren van verbindingen, ook samen met het FPLG en het Friese programma Landschap. Het FPLG maakt d.m.v. een GIS-kaart inzichtelijk welk percentage GBDA nog gerealiseerd moet gaan worden binnen Fryslân en hoe te sturen op de lange termijn. Hiervoor is vanuit het FPLG budget beschikbaar. Vanuit het provinciale programma Landschap wordt de komende jaren geïnvesteerd in de monitoring van groen-blauwe dooradering. Met beide programma's vindt afstemming plaats.

Naast het vergroten van de omvang van groene en blauwe verbindingen gaat het ook om het waarborgen van de kwaliteit van nieuwe en bestaande structuren. Voor blauwe verbindingen liggen er ook kansen om hierin met partijen samen te werken en de aquatische biodiversiteit te vergroten. Denk aan onderhoud van oevers en watergangen, maar ook aan bestrijding van exoten.

NB: De uitvoering van het thema Verbindingen Realiseren is (nog) niet belegd. In 2022 werd dit thema in opdracht van de provincie uitgevoerd door het Wetterskip en in 2023 door de Provincie. In 2024 heeft de provincie voor dit onderwerp geen capaciteit meer beschikbaar.

Resultaat 2024 Thema Verbindingen Realiseren	Uiterlijk gereed
Thematrekker & Coördinatie	Hele jaar
Communicatiebijdrage overkoepelend	Hele jaar
Initiatiefgeld Initiatieven stimuleren en verder helpen d.m.v. initiatiefgeld. Samen de verbindingen in Fryslân versterken.	Hele jaar
Samenwerking programma's GBDA Verbinding leggen met het FPLG en Programma Landschap. Er wordt gekeken, in samenspraak met thema Basis op Orde, welke rol/vraagstukken door het Herstelprogramma wordt ingevuld.	Hele jaar
Blaauwe Verbindingen Aandacht voor de blauwe dooradering: ecologisch slootbeheer, concrete tips over waterpartijen, natuurlijke oevers. In samenwerking met Wetterskip Fryslân.	Hele jaar
Groene Verbindingen Aandacht voor groene dooradering, met name voor de kleinere gemeenten die extra ondersteuning kunnen gebruiken.	Hele jaar

NATUURINCLUSIEF WERKEN

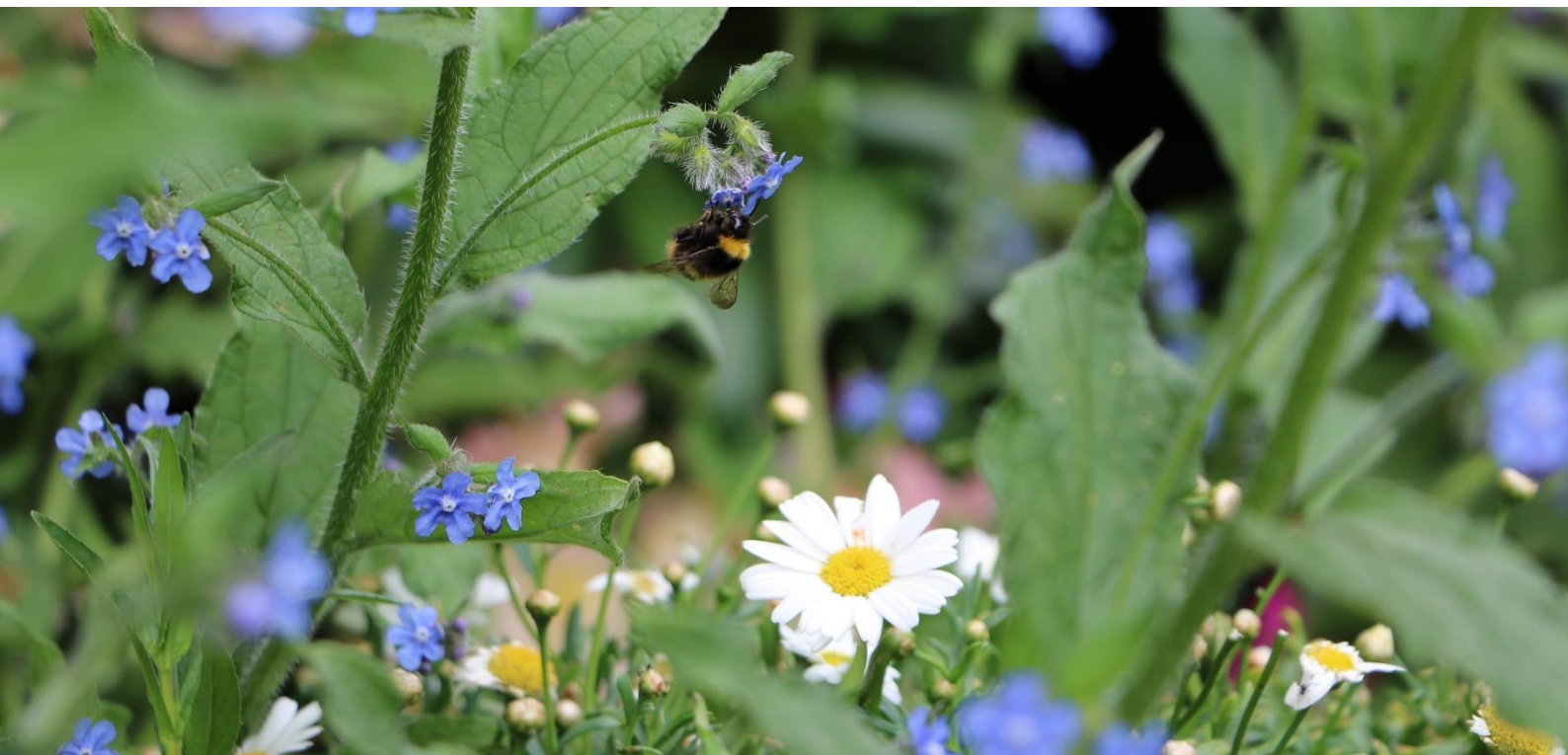
Subdoel | Het bevorderen van een natuurinclusief werken bij alle Friese overheden zodat die (beter kunnen) bijdragen aan de gezamenlijk ambitie herstelprogramma biodiversiteit.

Visie op het thema | Natuurinclusief werken wil zeggen: de factor natuur standaard meenemen in (ruimtelijke) plannen. Dit is nog lang geen vanzelfsprekendheid en daarom wordt er in 2024 stevig ingezet op het ontwikkelen van de kennis, vaardigheden en mindset die de doelgroep helpen om natuurinclusief werken in hun organisatie ‘tussen de oren’ te krijgen.

Een natuurinclusieve aanpak:

- vermijdt schade aan de natuur.
- benut de mogelijkheden van natuur.
- bevordert de realisatie van meer natuur, ook buiten de natuurgebieden.

Kennisoverdracht is en blijft ook in 2024 belangrijk en is een continu proces. De kunst is om te zorgen dat die kennis kan worden omgezet in actie. Daarom bieden we gericht kennis aan waar meteen actie of op zijn minst handelingsperspectief aan gekoppeld wordt. De middelen dat we hiervoor inzetten, zijn themabijeenkomsten en trainingen. Tijd is schaars en de werkdruk wordt vaak als hoog ervaren, dat geldt ook voor deze doelgroep. We zijn ons hier zeer van bewust. Uitgangspunt voor de bijeenkomsten en trainingen is dan ook dat ze een waardevolle investering moeten zijn. Dus zorgen dat ze er concrete en praktische handvatten uithalen om sneller, beter, makkelijker, leuker de dingen te kunnen doen waarvoor ze toch al aan de lat staan. Impliciete belofte van deze activiteiten: “Verdien de geïnvesteerde tijd dubbel terug.” De opbrengsten van de themabijeenkomsten worden gedeeld op het platform Biodiversiteit.frl (thema Kennis Delen).

Resultaat 2024 thema natuurinclusief werken	Uiterlijk klaar
Thematrekker & Coördinatie	Hele jaar
Communicatiebijdrage overkoepelend	Hele jaar
<p>Netwerk verder opbouwen en versterken Organiseren van vier themabijeenkomsten met accent op het vergroten/verbreden van de invloed die je binnen de eigen organisatie kunt hebben voor biodiversiteit. Hiermee worden de bijeenkomsten ook relevanter voor deelnemers van provinsje en Wetterskip, waar tot nu toe de thema's vooral relevant waren voor gemeenten. Een inhoudelijk thema in 2024 zal gaan over aquatische biodiversiteit. Deze wordt in samenwerking met WF georganiseerd.</p>	31-12-2024
<p>Training 'biodiversiteit en klimaat' (3x) Deze training is bedoeld voor beleids-, project- en beheermedewerkers zich bezighouden met gebiedsontwikkeling vanuit uit verschillende afdelingen. Er wordt gewerkt aan de hand van een actuele casus uit het eigen werkgebied, waar de leerstof meteen op wordt toegepast. Zo ontdekken de deelnemers meteen wat er allemaal mogelijk is wanneer ze biodiversiteit en klimaat in een vroeg stadium van planvorming meenemen en welke meerwaarde dat creëert voor het gebied. In 2023 hebben 8 van de 18 gemeenten deze training gevolgd. In 2024 zal ook meer aandacht komen voor deelnemers vanuit de provincie (in samenwerking met thema Basis op orde) en Wetterskip Fryslân.</p>	31-12-2024
<p>Training 'biodiversiteit in de praktijk' (3x) In deze training wordt o.a. toegewerkt naar inzicht in de processen die verantwoordelijk zijn voor de soortenrijkdom en hoe het groenbeheer met de natuur kan meewerken om de soortenrijkdom te behouden en te versterken.</p>	31-12-2024
<p>Terugkomdag van trainingen Aan het eind van het jaar organiseren we een terugkomdag voor alle deelnemers aan de beide trainingen én de themabijeenkomsten om al het geleerde bij elkaar te brengen en de casussen/<i>best practices</i> te delen.</p>	31-12-2024

5. BIJLAGEN

- Bijlage 1: Achtergrond doorlopende leerlijn leefomgeving
- Bijlage 2: Programmalijnen doorlopende leerlijn leefomgeving
- Bijlage 3: Droom en Ambitie doorlopende leerlijn leefomgeving
- Bijlage 4: Thema Kennis Delen- Trekker: Kening

BIJLAGE 1: ACHTERGROND DOORLOPENDE LEERLIJN LEEFOMGEVING

Binnen het onderwijs wordt vaak gesproken over het concept 'doorlopende leerlijn'. Hierbij sluit het onderwijs op elkaar aan, van de ene naar de andere fase. Dit houdt in dat leerlingen (primair- en voortgezet onderwijs) en studenten (beroepsonderwijs) hun kennis en vaardigheden stap voor stap kunnen opbouwen en ontwikkelen door hun gehele schoolcarrière heen. In alle fasen van de doorlopende leerlijn komt biodiversiteit aanbod. Voor het opbouwen van de doorlopende leerlijn gebruiken wij de visie van Natuurlijk Fryslan 2050 als basis.

De doorlopende leerlijn Leefomgeving heeft als doel om synergie te creëren tussen bestaande educatieve programma's, te zorgen voor effectief gebruik van middelen en expertise, en een geïntegreerd educatieve benadering te bieden voor verschillende doelgroepen.

Het geeft overzicht en structuur, want het is vaak versnipperd met veel verschillende aanbieders en programma's. Het helpt bij het creëren van overzicht waardoor scholen en andere betrokkenen beter kunnen navigeren en kiezen. Door samen te werken en expertise te delen, kan optimaal gebruik worden gemaakt van bestaande programma's. Het voorkomt verspilling van middelen en het maken van onnodige kosten.

Door verschillende belanghebbenden te betrekken bij de ontwikkeling van de leerlijn wordt gezorgd voor een breed gedragen en goed afgestemd programma aanbod. Het biedt de mogelijkheid om te streven naar hoge kwaliteitseisen en voortdurende verbetering door gezamenlijke evaluaties. Door een gestructureerd en toegankelijk aanbod te bieden wordt de betrokkenheid en bewustwording van inwoners vergroot wat kan leiden tot een duurzame samenleving en een beter begrip van de leefomgeving.

Met de doorlopende leerlijn streven we naar het opgang brengen van een beweging. We inspireren mensen op verschillende manieren: Leren, Beleven en Meedoen staan hierin centraal.

Het opzetten van een doorlopende leerlijn Leefomgeving is een strategische benadering om bewustwording, begrip en actie met betrekking tot biodiversiteit te bevorderen. Het heeft op verschillende niveaus een positieve impact en draagt bij aan een meer duurzame en biodiverse toekomst. Het heeft tal van voordelen en redenen waarom het een belangrijk initiatief is:

1. **Bewustwording en educatie:** Een doorlopende leerlijn biedt gestructuurde aanpak om bewustwording en begrip over onze leefomgeving vergroten. Dit begint al op jonge leeftijd en het blijft zich ontwikkelen naarmate mensen volwassen worden. Educatie is een krachtig middel om mensen te informeren over het belang en de impact van menselijke activiteiten op het milieu.
2. **Duurzame toekomst:** Door de doorlopende leerlijn Leefomgeving op te nemen in het curriculum, zorg je ervoor dat de volgende generaties bewust zijn van de waarde van hun leefomgeving en de biodiversiteit en hoe ze kunnen bijdragen aan een duurzame toekomst. Jongeren die leren over hun leefomgeving kunnen later actieve deelnemers worden in het behoud en herstel van de biodiversiteit.
3. **Levenslang leren:** Het aanbieden van educatieve programma's voor volwassenen is van essentieel belang. Mensen blijven leren en ontwikkelen zich gedurende hun hele leven. Door educatie voor volwassenen (inwoners, vrijwilligers en professionals) aan te bieden, vergroot je de impact en de verspreiding van dit belangrijke onderwerp.

4. Herstel en behoud: Het herstelprogramma draagt bij aan het herstel van biodiversiteit, maar educatie is net zo belangrijk. Mensen moeten begrijpen waarom herstel noodzakelijk is en hoe ze kunnen bijdragen aan dit herstel. Een goed begrip over hun leefomgeving en de biodiversiteit kan leiden tot bewustere keuzes in levensstijl en gedrag.

5. Interdisciplinaire samenwerking: Het ontwikkelen van een doorlopende leerlijn Leefomgeving betreft verschillende partners met diverse expertises. Dit stimuleert interdisciplinaire samenwerking en brengt een breder schaal aan perspectieven in, wat kan leiden tot innovatieve benaderingen en invulling voor de doorlopende leerlijn.

6. Continu ontwikkeling: Een doorlopende leerlijn is niet statisch, het blijft zich ontwikkelen en vernieuwen naarmate nieuwe informatie en inzichten beschikbaar komen. Dit houdt de educatie relevant met de laatste wetenschappelijke en praktische ontwikkelingen.

7. Duurzaamheid en continuïteit: Door te selecteren en in te zetten op programma's en samenwerkingen die duurzaam en continu worden voortgezet, zorg je ervoor dat de leerlijn Leefomgeving op lange termijn effect heeft en ingebed blijft in het onderwijs en de maatschappij.

Doorlopende leerlijn Leefomgeving

ivn natuur
educatie

2024

Bewustwording & Educatie

Doelgroep

Fryske Landschappen & Soorten

Fryske Natuur in de Buurt

Citizen Science

Doelgroep	Fryske Landschappen & Soorten	Fryske Natuur in de Buurt	Citizen Science
Kinderopvang	Excursie in samenwerking met Natuur- en Landschapsorganisaties en verenigingen	Buitenactiviteiten in de buurt in het Frysk of Nederlands	IVN Sloopjesdagen (Frysk / NL) - juni IVN Bodemdierendagen (Frysk / NL) - sept / okt Groenestrandaapp.nl - Tel en geef door
Primair onderwijs	Leskist voor alle NME's groep 5/6 Project 'Hjir kom ik wei' - groep 7/8 Escaperugzakroute NP de Alde Feanen Vervolg interactieve tafel NMF	Nationale Buitenlesdag (Frysk of NL) - april Natuurlessen yn it Frysk - pilot Groene schoolplein revolutie - buitenlessen	IVN Sloopjesdagen (Frysk / NL) - juni IVN Bodemdierendagen (Frysk / NL) - sept / okt Groenestrandaapp.nl - Tel en geef door
Voortgezet onderwijs	JAB project 'Hjir kom ik wei' - onderbouw Project bovenbouw Nature, Landscape & Biodiversity education (aanvraag Europapact Fryslân)	JAB gekoppeld aan programmalijn Natuur in de buurt (vergroenen van schoolomgeving)	JAB gekoppeld aan programmalijn Citizen science
Beroeps onderwijs	Projecten Fryske landschappen en soorten (Samenwerking met mbo - hbo NHL Steden, Van Hall Larenstein, Aeres, Friesland College, Friese Poort)	Projecten Fryske Natuur in de buurt (Samenwerking met mbo - hbo NHL Steden, Van Hall Larenstein, Aeres, Friesland College, Friese Poort)	Projecten Citizen Science & Campagnes (Samenwerking met mbo - hbo NHL Steden, Van Hall Larenstein, Aeres, Friesland College, Friese Poort) HL Steden studenten krijgen een opdracht gekoppeld aan de bewustwordingscampagne
Vanaf 25 jaar <i>EEN LEVEN LANG LEREN</i>	<ul style="list-style-type: none"> Professional: Docententruining project 'Hjir kom ik wei' Professional/Vrijwilliger: Expeditie werven leden & vrijwilligers Inwoners: Atelier Natuurlik Fryslân 2050 	<ul style="list-style-type: none"> Professional: doelgroep gemeenten vervolg Groene Schoolpleinen Professional: Training docenten Buitenlessen gekoppeld aan groene schoolpleinen Inwoner: pilot Natuurvriendelijk wonen Inwoner: Participatie Gezonde Buurten project 	<ul style="list-style-type: none"> Professional: training leidsters BSO / docenten sloopjes- en bodemdierendagen Vrijwilliger: Afdelingen IVN Activiteit sloopjes- en bodemdierendagen Inwoner: Deelname sloopjes-bodemdieren

■ Onderdeel van Atelier Natuurlik Fryslân 2050
Alle doelgroepen kunnen het atelier bezoeken

BIJLAGE 2: PROGRAMMALIJNEN DOORLOPENDE LEERLIJN LEEFOMGEVING

Het ontwikkelen van een doorlopende leerlijn Leefomgeving voor verschillende doelgroepen, waaronder kinderopvang, primair onderwijs, voortgezet onderwijs, beroepsonderwijs en de categorie 25+, betekent dat we een gestructureerd en afgestemd lesprogramma opzetten. Dit programma is bedoeld om een continu leren en begrip van de leefomgeving te bevorderen. Het is zinvol om de categorie 25+ verder op te splitsen in inwoners, vrijwilligers en professionals, omdat deze subgroepen verschillende behoeften, leerstijlen en doelstellingen kunnen hebben met betrekking tot de doorlopende leerlijn.

Binnen de doorlopende leerlijn Leefomgeving is gekozen voor drie programmalijnen die elk hun specifiek thema hebben, maar tegelijkertijd onderling samenhangen en congruent zijn.

1. Fryske landschappen en soorten:

Deze programmalijn richt zich op de specifieke biodiversiteit van de Friese landschappen en ecosystemen. Door je te verdiepen in landschapsvorming, biodiversiteit en levensvormen in verschillende landschapstypes, kun je een dieper begrip ontwikkelen van hoe ecosystemen functioneren en hoe dieren en planten zich hebben aangepast aan specifieke omstandigheden. Het herkennen en bewonderen van deze unieke aspecten kan je verwondering voor de natuur vergroten.

2. Fryske natuur in de buurt:

Deze programmalijn richt zich op het betrekken van inwoners bij hun leefomgeving en haar bewust te van te maken van de biodiversiteit in hun directe omgeving. Dit kan variëren van stadsparken, schoolpleinen en het vergroenen van hun wijk.

Het doel is om inwoners, van jong tot oud, bewust te maken van de biodiversiteit die vaak over het hoofd wordt gezien en ze aan te moedigen om actief deel te nemen aan het behoud ervan.

3. Citizen science:

Deze programmalijn focust zich op het betrekken van het bredere publiek bij wetenschappelijk onderzoek. Dit houdt in dat mensen, van jong tot oud, worden aangemoedigd om deel te nemen aan dataverzameling, monitoring en onderzoek om bij te dragen aan het begrijpen van de biodiversiteit.

Het feit dat deze drie programmalijnen met elkaar zijn verbonden en samenwerken, kan een compleet en diepgaand begrip van biodiversiteit bevorderen. Door te leren over Fryske landschappen, de biodiversiteit in de buurt en deel te nemen aan citizen science, kunnen mensen een holistisch begrip ontwikkelen van hoe biodiversiteit op verschillende niveaus functioneert en waarom het behoud ervan van essentieel belang is. De onderlinge samenhang kan zorgen voor een meer geïntegreerde en impactvolle leerervaring.

BIJLAGE 3: DROOM EN AMBITIE DOORLOPENDE LEERLIJN LEEFOMGEVING

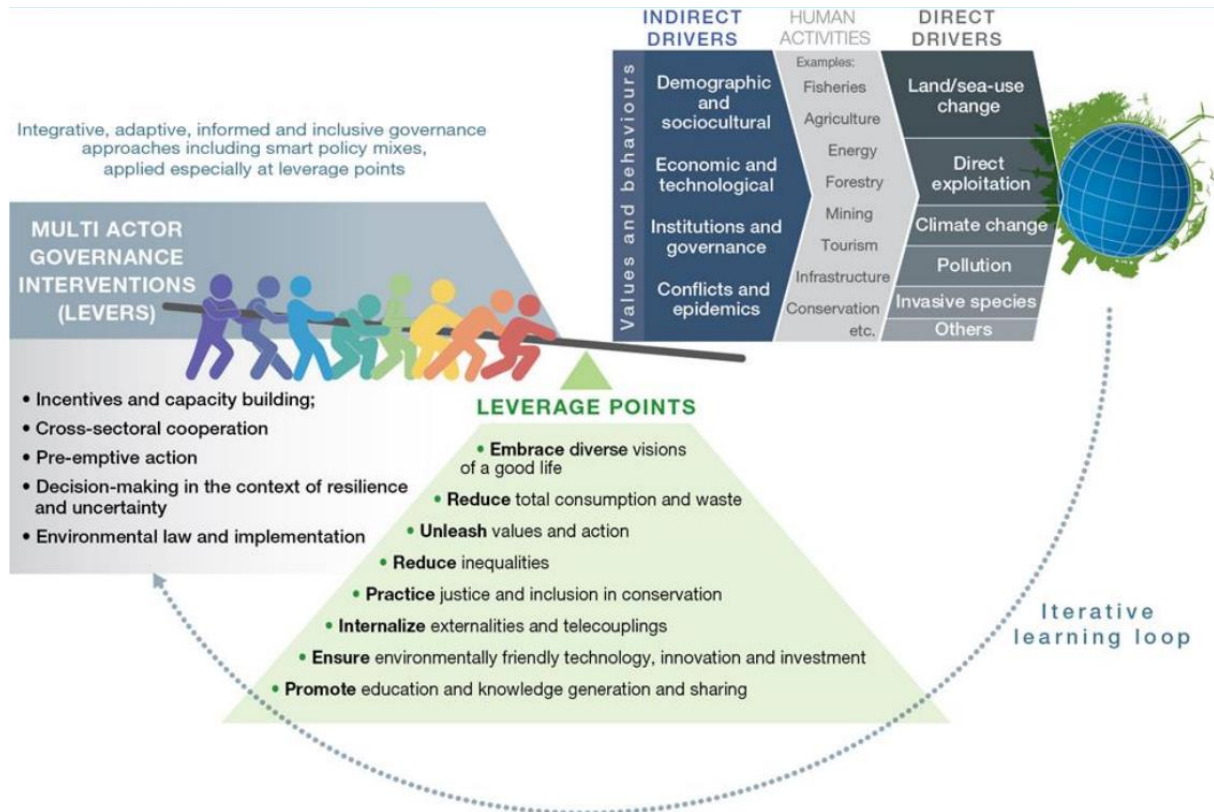
Onze droom en ambitie 2024

- Ieder kind in Fryslân leert over de Fryske landschappen, natuur en biodiversiteit. En bezoekt minimaal één van de natuurgebieden die Fryslân rijk is.
- Ieder kind in Fryslân groeit op met een groen schoolplein. We zetten in op het stimuleren van gemeenten en scholen voor het vergroenen van de pleinen.
- We betrekken jongeren meer bij de Fryske Leefomgeving door het aanbieden van vraagstukken uit de praktijk met de overheid en/of organisaties als opdrachtgever. We dragen vanuit het herstelprogramma bij aan de provinciale ambitie 'In 2027 is iedere jonge Fries in contact geweest met de provinciale politiek'.
- Het aantal deelnemers aan citizen science programma's neem toe, waardoor we meer data verzamelen. We maken gebruik van bestaande citizen science projecten en maken gebruik van bestaande structuren. Vanuit het herstelprogramma zetten wij in op communicatie en samenwerking met het onderwijs. De Fryske taal wordt waar mogelijk hiervoor ingezet.
- We leiden professionals op en bieden tools en handvatten voor het kunnen toepassen in hun praktijk. De focus in 2024 komt te liggen op docenten in het basisonderwijs en leidsters in de kinderopvang.
- We bieden professionals en vrijwilligers handvatten voor het werven van nieuwe leden en vrijwilligers. We zien het aantal leden en vrijwilligers, waaronder ook de doelgroep jongeren, vanaf 2024 groeien.
- We bieden gemeenten tools en handvatten om hun buurten te vergroenen. Inwoners van de buurt worden vanaf de start van het project actief betrokken en uitgenodigd om te participeren. Door mee te denken in de planvorming, keuze/beslismomenten en te participeren bij de uitvoering en onderhoud van hun eigen buurt.
- De doorlopende leerlijn is een product van ons samen. Door de samenwerking leren we elkaar (de betrokken partijen – onderwijs, organisaties, verenigingen en overheid) beter kennen en weten we beter gebruik te maken van elkaars kennis en expertise

BIJLAGE 4: AANVULLING BIJ THEMA KENNIS DELEN

- TREKKER: KENING

Voor de gekozen aanpak van het thema Kennis Delen kijken we naar de oorzaak van de achteruitgang van biodiversiteit. Deze staan goed uitgebeeld in onderstaande afbeelding uit het IPBES rapport “Global assesment van het Intergovernmental Platform on Biodiversity and Ecosystems Service” van 2019:

Directe oorzaken biodiversiteitsverlies

De directe oorzaken van biodiversiteitsverlies (op volgorde van grootte: verandering in gebruik van land en zee, directe exploitatie van organismen, klimaatverandering, vervuiling en invasieve exoten) zijn allen veroorzaakt door menselijk handelen.

Onderliggende factoren biodiversiteitsverlies

De onderliggende factoren van deze directe oorzaken zijn zowel demografisch en sociaalcultureel, als economisch en technologisch, als institutioneel en bestuurlijk, als aangedreven door conflicten en epidemieën. Aan de basis van die factoren liggen waarden en normen: onze **grondhouding ten aanzien van biodiversiteit**.

De diversiteit aan krachten die biodiversiteitsverlies veroorzaken vraagt om een diversiteit aan interventies. IPBES schrijft:

“Collaboratieve implementatie van de meest belangrijke bestuurlijke interventies (hefbomen) die gericht zijn op de meest essentiële hefboom punten kunnen transformatieve verandering van huidige trends naar meer duurzame trends mogelijk maken. De meeste hefboomen

kunnen toegepast worden door een serie actoren zoals intergouvernementele organisaties, overheden, NGO's, burger- en gemeenschapsinitiatieven, inheemse volkeren en lokale gemeenschappen, fondsen, wetenschappelijke en educatieve organisaties en de particuliere sector, op verschillende hefboom punten, afhankelijk van de context. Het implementeren van bestaande en nieuwe instrumenten door place-based bestuurlijke interventies die integraal, geïnformeerd, inclusief en adaptief zijn, gebruik makend van strategische beleidsmixen en lerend van feedback, kunnen wereldwijde verandering teweeg brengen”

Vanuit het thema “Kennis Delen” en in samenwerking met de andere thema's plegen wij interventies op deze meest essentiële hefboom punten. In dit thema doen we dit met name op het hefboom punt “het promoten van kennisdeling”, voor de actiebereide zoekers uit de maatschappij. Daarnaast vergroten we de kracht van de hefboomen door samenwerking tussen een diversiteit aan actoren. Wij bouwen hierin voort op de resultaten en geleerde lessen van 2022 en 2023.

Belangrijkste resultaten “Kennis Delen” uit 2022 en 2023:

- Succesvol bewustwordings- en kennisdelingsevenement BROED met meer dan 2000 bezoekers
- Kennisdelingsplatform Biodiversiteit.frl en Biodiversiteitsloket (digitaal en fysiek), met 27000 sessies in het eerste jaar
- Een reizende tentoonstelling “Atelier Natuerlik Fryslân 2050” die tevens een werkplek is van waaruit verschillende inspirerende kennisdelings- en ontwerpbijskomsten worden georganiseerd, en die door te reizen dicht bij de mensen / gebieden komt en gebiedsgericht handelen stimuleert
- Een cursus “Bouwstenen voor Biodiversiteit” voor burgerinitiatieven, die ook in aangepaste vorm voor andere doelgroepen (bijvoorbeeld ambtenaren) geschikt gemaakt kan worden
- Verschillende vergroeningsactiviteiten (schop in de grond) die opschaalbaar zijn en met grote communicatieve / inspiratiewaarde (zoals de vergroeningsprojecten in Zuid-Oost Friesland die middels een biodiverse fietsroute te bezichtigen zijn of de vergroening rondom sociaal-culturele hub Theaterkerk Nes in Noardeast Fryslân)

Vanaf 2024:

- De financiering van het Herstelprogramma wordt wederom ingezet om een basisprogramma te organiseren. Daarnaast gaan we op zoek naar cofinancieringsmogelijkheden om nog meer impact te genereren. Dit doen we met name om iconprojecten in de Biodiverse regio van het jaar te kunnen realiseren.
- Wij brengen focus aan door onze activiteiten binnen een jaar op één regio te richten, maar wel op een dusdanige manier dat dit ook andere regio's inspireert en mensen uit andere regio's ook deel kunnen nemen.
- Onze activiteiten hebben grote communicatiewaarde, en middels deze communicatie willen wij een nog groter publiek bereiken dan in voorgaande jaren.
- We sluiten met onze kennisdeling tevens aan op de doorlopende leerlijn onder Bewustwording en Educatie. Actiebereide zoekers kunnen aan onze activiteiten deelnemen en daar meer verdieping vinden. Lerend van feedback, maken wij de kennisdeling steeds effectiever.